

“GÜRBÜZ TÜRK MİLLETİ İÇİN GÜRBÜZ TÜRK ÇOCUĞU”: 23 NİSAN ÇOCUK BAYRAMI*

Demo Ahmet ASLAN**

ÖZ

Hâkimiyet-i Milliye Bayramı, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun kabul ettiği ilk bayram geleneğidir. 23 Nisan 1920'de kurulan TBMM'yi kurumsallaştırmak gibi bir işleve sahip olan bu bayram, erken Cumhuriyet yıllarında çocuklara hasredilmiştir. Hâkimiyet-i Milliye Bayramı'nı çocuklara hasretmenin temel sebeplerinden birinin ideolojik, diğerinin ise maddi olduğu söylenebilir. Bu yıllarda, çocukluğu bir kültürel kategori olarak özneleştiren Cumhuriyet yönetimi, çocuklara devrimin taşıyıcısı olduklarını telkin etmiştir. 23 Nisan, taşıdığı bu ideolojik boyutun yanı sıra, devletin nüfus arttırıcı refah siyasetini de dışa vurmuştur. 23 Nisan etkinliklerinin kurumsal öznesinin TBMM değil de, siyasi iktidarın denetimindeki bir hayır kurumu olan Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu) olmasının nedeni budur.

Anahtar Kelimeler: *Kemalizm, çocukluk, sosyal devlet, pronatalizm, Himaye-i Etfal Cemiyeti*

* Bu makale, 2011 yılında, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde tamamladığım, **Cumhuriyet'in Törensel Meşruiyeti: Ulus Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938)** başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, E-posta:demoahmet@ankara.edu.tr

“THE HEALTHY TURKISH CHILD FOR A HEALTHY TURKISH NATION”: APRIL 23rd CHILDREN’S DAY

ABSTRACT

The National Sovereignty Day is the first national celebration day accepted by the founding fathers of the Turkish Republic. This special day which had the function of institutionalizing the Turkish Grand National Assembly (TBMM) established on April 23rd, 1920, had been dedicated to Turkish Children as a “Children’s Day” during the Republican period. It can be said that one of the reasons behind the dedication of the national sovereignty day to children is ideological and the other one is practical. The Republic which built childhood as a cultural category in these years imparted in young generations the idea that they were the forwarders of the Turkish Revolution. The April 23rd manifested the population boosting welfare policy of the Kemalist State besides its ideological dimension. This is the reason of why institutional subject of activities in April 23rd was not the TBMM but Children’s Protection Society which was a charity organization under the scrutiny of political power.

Keywords: *Kemalism, childhood, social state, pronatalism, Children’s Protection Society*

Giriş

“Hâkimiyet-i Milliye Bayramı” ya da başka bir adıyla “Milli Hâkimiyet Bayramı”, 23 Nisan 1920’de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’ni, ideolojik, politik ve askeri alanlarda meşrulaştırmak için kabul edilmiş bir millî bayramdı (23 Nisan 1921).¹ 27 Mayıs 1935’te çıkartılan *Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun*’la birlikte, bu bayramın adı, “Ulusal Egemenlik Bayramı” şeklinde öz Türkçeye dönüştürüldü.² TBMM’yi kurumsallaştırmak gibi bir işleve sahip olan bayram, erken Cumhuriyet yıllarında “Çocuk Bayramı” ve “Çocuk Haftası” etkinlikleriyle iç içe geçti.³ Zira Kemalist iktidarın denetimindeki bir hayır kurumu olan Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1927 yılında almış olduğu bir kararla, 23 Nisan gününü “Çocuk Bayramı”; 1929 yılında ise 23–30 Nisan günleri arasını

¹ TBMM’nin açılış gününün millî bayram addine dair Meclis’te yapılan tartışmalar için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, Cilt: 10, s. 68–74.

² **Düstur**, Cilt: 16, Üçüncü Tertip, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1935, s. 1171.

³ “Bugün Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı”, **Anadolu**, 23 Nisan 1937, s. 1.

“Çocuk Haftası” olarak kabul etmişti.⁴ Bu nedenle 23 Nisan, dönemin kamuoyu tarafından Hâkimiyet-i Milliye Bayramı ya da Ulusal Egemenlik Bayramı’ndan ziyade, Çocuk Bayramı olarak biline geldi.⁵ Elinizdeki makalede, “erken Cumhuriyet döneminde, neden bir Çocuk Bayramı’na ihtiyaç duyuldu?” sorusuna, dünya tarihini de dikkate alan yanıtlar üretilmeye çalışılmaktadır.

A) Geç Osmanlı’dan Erken Cumhuriyet’e Çocukların Halleri

Klasik dönem Osmanlı toplumunda, çocukluğun ayrı bir kültürel kategoriye sahip olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu dönemde çocukların, ilkel oyuncaklar ile belirli bir yaşa kadar eve bağlı, kapalı bir hayat sürdürdükleri, dünyalarının ise mektebe başlama merasimleri ile sünnet törenlerinden ibaret olduğu öne sürülmektedir.⁶ Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısına geldiğimizde, bu tarihten itibaren yerleşmeye başlayan modern eğitim anlayışının neticesinde,⁷ çocukluğun, yetişkin dünyasından ayrı, bir var oluş alanı olarak, geç dönem Osmanlı toplumunda belirmeye başladığı görülmektedir.⁸ Batı’da, modernleşmenin bir sonucu olarak, XVI.

⁴ Bkz. Veysi Akın, **Bir Devrin Cemiyet Adamı: Dr. Fuad Umay**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 104, 106.

⁵ Mesela şu haber başlığına bkz. “Çocuk Bayramı Dün Çok Sevinç İçinde Geçti”, **Hakimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1929, s. 1. *Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun*, 23 Nisan’ı (22 Nisan günü öğleden sonra başlamak üzere), “Ulusal Egemenlik Bayramı” şeklinde tanımlamış, ayrıca “Çocuk Bayramı” ifadesine yer vermemiştir. **Düstur**, Cilt: 16, Üçüncü Tertip, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1935, s. 1171.

⁶ Cüneyd Okay, “Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850–1900)”, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), **Türkler**, Cilt: 14, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 41. Refik Halit Karay, XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’da yaşayan bir çocuğun dünyasını şöyle resmeder: “Işıksız, dar, eğri büğrü sokaklar, türbe ve tabutlukları, bostan kuyuları ve sarnıçlarıyla; uluyan köpekleri, müthiş yangınları, koleraları, kafesli evleri, loş bodrumları, kocaman küpleri, biçim biçim serpuşlu şeyhleri ve kızılık değnekli hocaları ile, bunlar yetişmiyormuş gibi ilaveten her tarafta dolaşan korkunç ervah, ecinni tayfası ve hortlaklarıyla çocuğun irade, zeka ve kabiliyetini baltalayan, onu ürkek, ezgin, pasif hale sokan aslına hiç benzemeyen bir dünya!” Refik Halid Karay, **Üç Nesil Üç Hayat**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 17.

⁷ Bkz. Needet Sakaoğlu, **Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, s. 68-93.

⁸ Cüneyd Okay, Tanzimat dönemi öncesi çocukların hayatlarına dair, elde yeterli verinin olmadığını ifade etmektedir. Okay, **a.g.m.**, s. 41. Bekir Onur da çocukluğun tarihini çalışırken, karşılaşılan en temel sorunun, yeterli tarihsel kayıt, bilgi ve belgenin olmamasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Ona göre, bu sorunu aşmanın yollarından biri; biyografi, otobiyografi ve günlük gibi kaynakları incelemekten geçmektedir. Bunun yanı sıra Onur, bir kültürel alan olarak çocukluğun, başta akademik tarihçiler olmak üzere, Türkiye’deki bilim çevreleri tarafından yeterli ilgiyi görmediğini ya da önemsiz veya

yüzyıldan sonra bir alt-kültür şeklinde ortaya çıkan çocukluk,⁹ Osmanlı toplumunda ise ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın deyişiyle, “kendi başına bir mesele ve bir âlem gibi” algılanmaya başlamıştır.¹⁰

Çocukluğun keşfinden sonra, geç Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet iktidarları, söz konusu kültürel kategori üzerinde meşruiyet üretme çabasına giriştiler. Mesela Sultan II. Abdülhamit (1876-1909), tahtının meşruiyetini arttırmak amacıyla, yoksul ve kimsesiz çocuklar üzerinden “paternalist” bir hayır rejimi inşa etmeye çalıştı. Bu rejimin kurumsal anlamda çocuklar için geliştirmiş olduğu refah politikalarının en belirgin örneklerini, yoksul çocuklara hizmet vermek amacıyla, modern bir çocuk hastanesi olarak kurulan Hamidiye Etfal Hastanesi ile kimsesiz Müslüman çocuklar için bir tür yetimhane olarak kurulan Darülhayr-ı Âli oluşturmaktadır. 1903 yılında, Abdülhamit'in tahta çıkışının yıl dönümü kutlamaları dolayısıyla açılışı yapılan Darülhayr-ı Âli'nin, Sultan'ın kimsesiz çocukların koruyucusu imajını güçlendiren sembolik bir işlevi vardı. Ne var ki bu kurum, 1908 Meşrutiyet Devrimi'nden sonra, Abdülhamit'in monarşik karakterli hayır sistemiyle birlikte lağvedildi.¹¹

Meşrutiyet rejimi, çocuklar üzerinde milliyetçi söyleme sahip yeni bir kontrol ve denetim mekanizması geliştirdi. Bu dönemde İttihat ve Terakki yönetimi, özellikle Balkan Savaşları'nın yaratmış olduğu milliyetçi travmanın etkisiyle “millî bir nesil” yaratmaya girişti.¹² Siyasal devrimi, “içtimai bir inkılâp” ile taçlandırmak isteyen Jön Türk ideologları, Meşrutiyet rejiminin moral değerlerine içkin “millî bir aile” modelini, Osmanlı toplumsal yapısına sokmaya çalıştılar.¹³ Bu aile modelinin birer

'marjinal' bulunduğuun altını çizmektedir. Bekir Onur, **Çocuk, Tarih ve Toplum**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 157-158.

⁹ Fransız tarihçi Philippe Ariés, yetişkin dünyasından ayrı bir kültürel kategori olarak “çocukluğun”, Orta Çağ Avrupa toplumunda olmadığını ileri sürer. Bkz. Philippe Ariés, **Centuries of Childhood: A Social History of Family Life**, Translated by: Robert Baldick, New York, Alfred A. Knopf, 1962. Ariés için ayrıca bkz. Bekir Onur, **Türkiye'de Çocukluğun Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005, s. 26-30; Onur, **Çocuk, Tarih ve Toplum**, s. 147-149.

¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Yaşadığım Gibi**, 2. Baskı, İstanbul, Dergâh Yay., 1996, s. 453'den aktaran Onur, **Çocuk, Tarih ve Toplum**, s. 160-161.

¹¹ Bkz. Nadir Özbek, “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-ı Âli”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 182, Şubat 1999, s. 11-20.

¹² Bkz. Cüneyd Okay, “Meşrutiyet Dönemi'nde Savaş ve Çocuk”, **Osmanlı**, Cilt: 5, **Toplum**, Güler Eren (Ed.), Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 489-495.

¹³ Bkz. Zafer Toprak, “The Family, Feminism, and the State during the Young Turk Period, 1908-1918”, **Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne**, Varia Turcica, XIII, İstanbul-Paris, Editions ISIS, 1991, s. 441-452.

ferdi olarak gördükleri çocuklara, gerek eğitim ve yayın yoluyla,¹⁴ gerekse de bayram ve şenlikler aracılığıyla, Türklük bilinci aşımaya koyuldular. “Türk Oyunu”, “Bulgar Kaçtı”, “İntikam Oyunu” ve “Düşman Askerleri”, bu dönemde karşımıza çıkan çocuk oyunlarından bazılarıdır. “Çocuklar Bayramı”¹⁵, “Ağaç Bayramı”, “Çiçek Bayramı”, “Mektepliler Bayramı” ve “İdman Bayramı” ise inşa edilmeye çalışılan “millî ve disiplinli bir neslin”, I. Dünya Savaşı yıllarında moral değerlerini yüksek tutmayı amaçlayan diğer kamusal etkinlikleriydi. İttihat ve Terakki yönetimi, bu tür oyun ve etkinliklerin yanı sıra, Balkan Savaşları’nda ve I. Dünya Savaşı’nda öksüz ve yetim kalan çocukları himaye etmek üzere, 1917 yılında, Darüleytam ile Himaye-i Etfal Cemiyeti’ni kurdu.¹⁶

I. Dünya Savaşı yıllarında, ailesini kaybetmiş kimsesiz çocuklar, mensup oldukları dine göre, devletin ya da azınlık cemaatlerinin denetimindeki yetimhanelere yerleştiriliyorlardı. IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa’nın davetiyle, Lübnan ve Suriye’de bulunan Halide Edip (Adivar) Hanım, Ayın Tura Yetimhanesi’ne yerleştirilen kimsesiz Türk, Kürt ve Ermeni çocuklarının yaşadıkları sefaleti, bu döneme ait anılarında etraflı bir şekilde anlatmaktadır.¹⁷ Savaş zamanında öksüz veya yetim kalan çocuklar, Türk Edebiyatına da konu olmuştur. Hasan İzzettin Dinamo’nun (1909-1989), kendi çocukluğundan yola çıkarak kaleme aldığı *Savaş ve Açlar* romanı, bunlardan biridir. Romandaki yoksul anne, kocasını ve büyük

¹⁴ Meşrutiyet döneminde yayımlanan çocuk dergilerinde; “Türklük, öç, intikam, vatan, yurt, millet gibi kavram ve sloganlar hikâyelerin, şiirlerin ve yazıların ortak teması haline gelir” ve bu yolla, çocuklara millî bir aidiyet duygusu aşımaya çalışılır. Bu dönemin çocuk dergilerinde Ziya Gökalp, Aka Gündüz, Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura gibi, dönemin önde gelen Türkçü ideologlarının imzalarına rastlamak mümkündür. Cüneyd Okay, “Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Milliyetçilik/Millilik (1908-1918)”, **Türk Yurdu**, Sayı: 136, Aralık 1998, s. 20.

¹⁵ Bu da, Türkiye’de kutlanan ilk çocuk bayramının, 23 Nisan olmadığı anlamına gelir. Cüneyd Okay, “İlk Çocuk Bayramı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 40, Nisan 1997, s. 17.

¹⁶ Bkz. Okay, “Meşrutiyet Dönemi’nde Savaş ve Çocuk”, s. 492-494. Genel merkezi başkent İstanbul’da bulunan Himaye-i Etfal Cemiyeti, taşrada şubeler açarak hizmet vermeye başladya da, Mütareke yıllarında faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı. Millî Mücadele döneminde yetim kalan çocukların, beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak için faaliyetlerine kaldığı yerden devam etti. 30 Haziran 1921 tarihinde, Hâkimiyet-i Milliye Maatbası’nın küçük bir odasında, Cemiyeti yeniden kuran isim, Bolu Mebusu Dr. Fuat (Umay) Bey oldu. Akın, **a.g.e.**, s. 108-109. Dil devrimiyle birlikte Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin adı, 4 Aralık 1934 tarihinde, Atatürk tarafından Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirildi. **Ulus**, 5 İkkânun 1934, s. 3. Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin tarihçesi hakkında ayrıca şu kaynaklara bkz. Cüneyd Okay, **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, İstanbul, Şûle Yay., 1999; Makbule Sarıkaya, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.

¹⁷ Bkz. Halide Edip Adivar, **Mor Salkımlı Ev**, 7. Baskı, İstanbul, Can Yay., 2010, s. 263-296.

oğlunu cephede kaybettikten sonra, hayatta kalan diğer çocuklarını, Darüleytam'a vermek zorunda kalır; savaş ortamının yarattığı açlık olgusuyla baş edememiştir.¹⁸ Bu dönemde, şehit asker yetimleri ile kimsesiz asker ailelerine, savaş koşullarının atmosferini yansıtan milliyetçi ve militer temalar etrafında sosyal yardımlar yapılmaktadır.¹⁹ *Fırat Suyu Kan Akıyor* romanında ise Yaşar Kemal, savaş sonrasında sürüler halinde dolaşan kimsesiz çocuklardan ve bu çocuklardan korkan Anadolu halkından bahsetmektedir.²⁰

Savaşla birlikte ortaya çıkan çocuk meselesiyle baş etmeye çalışan tek ülke, Osmanlı değildi. Muharebe alanlarında verilen insan kayıplarıyla birlikte, doğum oranlarının giderek düşmesi, Batılı devletlerin de dikkatini anne ve çocuk sağlığına yöneltmişti.²¹ Sözelimi Birleşik Amerika, I. Dünya Savaşı'na girdikten bir yıl sonra, önlenebilir çocuk ölümleriyle mücadele etmek amacıyla, 6 Nisan 1918 ile 6 Nisan 1919 tarihleri arasını "Çocuk Yılı" (Children's Year) ilan ederek, çocuklara yönelik bir refah programı hayata geçirmişti.²² Savaş sonrasında faşist İtalya, "Anahğin ve Çocukluğun Himayesi" adı altında İçişleri Bakanlığına bağlı bir kurum oluşturmuştu.²³ İngiltere'de, anne ve çocuk sağlığının önemini anlatmak amacıyla, Temmuz aylarında "Ulusal Bebek Haftası" etkinlikleri düzenleniyordu.²⁴

Türkiye'de ise I. Dünya Savaşı'nda ve Millî Mücadele yıllarında kimsesiz kalan erkek çocuklar, kısıtlı sayıdaki yetimhanelere yerleştirilirken, kız çocukları, genellikle eşraf ve asker ailelerin yanlarına evlatlık-hizmetçi olarak veriliyorlardı.²⁵ 30 Haziran 1921 tarihinde Ankara'da yeniden

¹⁸ Bkz. Hasan İzzettin Dinamo, **Savaş ve Açlar**, İstanbul, May Yay., 1968.

¹⁹ Nadir Özbek, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 92, Bahar 2002, s. 18 ve dn. 24.

²⁰ Ferhunde Özbay, "1911-1922 Yıllarında Anadolu'nun Kimsesiz Kız Çocukları", Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 108.

²¹ Bkz. Mark Mazower, **Karanlık Kıta: Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, Çev., Mehmet Morali, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003, (Üçüncü Bölüm: Sağlıklı Bedenler, Hasta Bedenler).

²² Bkz. "Hope to Save Lives of 100,000 Children", **The New York Times**, 25 February 1918, s. 6; "The First Children's Year", **The New York Times**, 6 April 1919, s. 4; Mary Elizabeth Titzel, "Building a Child-Welfare Program in War Time", **The American Journal of Sociology**, Vol. 24, No. 4, January 1919, s. 411-422.

²³ Faşist İtalya'da izlenen nüfus arttırıcı siyaset hakkında bkz. Gaetano Zingali, **Nüfusun Kemiyyet ve Keyfiyyetçe İnkişafı İçin İtalya'da Alınan Tedbirler**, Çev., Yusuf Adil, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü Yay., 1932.

²⁴ Bkz. "National Baby Week", **The Times**, 3 July 1926, s. 11; "National Baby Awards", **The Times**, 25 July 1927, s. 13; "Baby Week", **The Times**, 4 July 1928, s. 17; "Healthier Babies", **The Times**, 2 July 1937, s. 11.

²⁵ Bkz. Özbay, **a.g.m.**, s. 105-118.

yapılandırılan Himaye-i Etfal Cemiyeti, Batı Cephesi'nde kimsesiz kalan çocukları Ankara'ya getirtmiş; bu çocukları iâşe etmek amacıyla, merkezi New York'ta bulunan Türk Teavün Cemiyeti aracılığıyla, Birleşik Amerika'nın çeşitli şehirlerinde yaşayan Türk ve Müslümanlardan bağış toplamaya çalışmıştı. Millî Mücadele döneminde, Dârüleytam ile Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi hayır kuruluşlarının yanı sıra, bir de Kazım Karabekir Paşa'nın kurduğu Çocuk Yuvaları vardı.²⁶

XV. Kolordu Komutanı Karabekir Paşa, ülkenin doğusunda kalan bölgede, savaşta ailesini yitirmiş bakıma muhtaç çocukları, kolordunun imkânlarıyla iâşeye etmeye çalışıyordu. En büyük ideali, bir çocuk kasabası kurmak ve bir de çocuk ordusu teşkil etmektir; kasaba idealini, Sarıkamış'ta gerçekleştirmiş; kuracağı çocuk ordusu için bir marş bile bestelemişti. Paşa'nın, çocuklar için düzenlediği militer etkinlikler arasında bayramlar, önemli bir yere sahipti: Ağaç, İdman, Kitap ve Atış Bayramları gibi...²⁷ Karabekir, bakıma muhtaç çocukların, vaktinde himaye görmedikleri takdirde, toplumsal yapıyı tehdit edebileceğini düşünüyordu.²⁸ Uzun süren savaşlar sonucunda yetim kalmış, yeri yurdu belli olmayan bu çocuklar, Türkiye'deki yeni siyasi yönetimin halletmesi gereken önemli toplumsal meselelerden biri haline geldi.

²⁶ Bkz. Veysi Akın, "Amerika'daki Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları", Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 123-140.

²⁷ Onur, **Türkiye'de...**, s. 114. Ayrıca bkz. Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2000, s. 305-307.

²⁸ Bkz. Kâzım Karabekir, **Çocuk Davamız**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, Cilt: 1-2, İstanbul, Emre Yay., 1995; Kâzım Karabekir, **Çocuklara Öğütlerim**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2000. Halide Edip Adıvar, Milli Mücadele dönemine ait anılarının bir yerinde şunları kaydeder: "Kazım Paşa'nın şefkat hareketlerinin ardında bir 'fikir' yaşamaktaydı. Kazım Paşa'ya göre, Türk milleti değerli niteliklerinden bazılarını kaybetmişti. Sağlıklı ve dayanıklı bir millet olması için yeni nitelikler, üstünlükler kazanması gerekti. Çocuklara sağlık bilgisini, bir din bilgisi kesinliğiyle öğretmişti. Hepsini okumuş büyük kimselerden daha çok mikrop ve Türkiye'deki belli başlı hastalıklar üzerine bilgi edinmişlerdi." Halide Edib-Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı: Kurtuluş Savaşı Anıları**, 11. Baskı, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994, s. 256-257. Bu konu hakkında ayrıca şu kaynaklara bkz. Nuri Köstüklü, "Savaş ve Ermeni Terörünün Milli Mücadele Yıllarında Erzurum ve Havalisinde Bıraktığı Bir Dram: Yetim Türk Çocukları ve Bunların Eğitimi", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum: 1 Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Yavuz Aslan, Salim Gökçen (Yay. Haz.), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 31-52; Timsal Karabekir, "Çocuk Davamız", Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 141-160.

Cumhuriyet ilan edildiğinde, Türkiye'nin nüfusu yaklaşık olarak 13 milyondur.²⁹ Anadolu, küçük yaştaki öksüz ve yetimlerle, İstanbul ise iş veya yemek için dilenen, bakımsız yoksul çocuklarla doluydu.³⁰ Bakıma muhtaç yetim çocukların iâşesi, Kemalist Hükümet için mali bir sorun teşkil ediyordu. O nedenle, Lozan Antlaşması'nın imza edileceği gün, "şehit çocukları için yardım günü" olarak kabul edilmişti.³¹ Bununla da kalınmamış; Bolu Mebusu Dr. Fuat (Umay) Bey, kartpostal ve zarflardan Himaye-i Etfal Cemiyeti yararına belirli bir ücret alınması için TBMM'ye bir kanun teklifi sunmuştu. Ayrıca, Hâkimiyet-i Milliye Bayramı kutlamalarından gelir sağlamak amacıyla, 23 Nisan 1923 tarihine ait bir "Himaye-i Etfal Cemiyeti Pulu" çıkarılmıştı.³² 1924 yılının 23 Nisan'ında ise "Bugün yavruların rozet bayramıdır" başlığını atan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, alacakları rozet karşılığında halkı, Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne bağış yapmaya çağırıyordu.³³ 23 Nisan 1926 tarihine geldiğimizde ise aynı gazete, bu defa, "23 Nisan Türklerin Çocuk Günüdür" manşetini atarak, esnafın, gelirinin bir kısmını Cemiyet'e bağışlayacağı duyurmuştu.³⁴ Böylece, TBMM'nin açılış yıl dönümü olan Hâkimiyet-i Milliye Bayramları, bakıma muhtaç kimsesiz çocuklar için gelir temin etme günlerine dönüştürülmüştü.³⁵

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye'deki çocuk ölümü oranı oldukça yüksekti. Elde güvenilir istatistikî veriler yoktur; ancak çocuk meselesiyle alakadar bir gazeteci olan Sabiha Zekeriya (Sertel) Hanım'ın, 1924'te verdiği rakamlara bakılırsa, İstanbul'daki çocukların %80'i, Anadolu'da ise % 90'ı ölmekteydi. Hayatta kalanların çoğu ise sağlıksız ve bakımsızdı. Bu çocuklar arasında yetimler, önemli bir yekûnu oluşturuyordu. Sayıları 300

²⁹ 1923 yılının düşük ve yüksek seçenekli bir nüfus tahmini tablosu için bkz. Frederic C. Shorter, "The Population of Turkey after the War of Independence", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 17, No. 4, November 1985, s. 420. Bu yıllarda Ankara Hükümeti, ülkenin nüfusunu tam olarak bilmiyordu; bu nedenle, uluslararası istatistik tablolarında Türkiye sütunu genellikle boş bırakılıyordu. 1924 yılında Lahey Enstitüsü, Türkiye'ye dair sayılara dayalı bazı bilgileri istediği vakit, Hükümet, bir yanıt veremeyeceğini açıklamak zorunda kaldı. Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çev. Fethi Ülkü, 3. Basım, Ankara, Bilgi Yay., 1995, s. 161-162.

³⁰ Bkz. Kathryn Libal, "The Children's Protection Society: Nationalizing Child Welfare in Early Republican Turkey", **New Perspectives on Turkey**, No. 23, Fall 2000, s. 61-62.

³¹ Bkz. "Yetimlere Yardım Günü", **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Temmuz 1923, s. 3.

³² Akın, **a.g.e.**, s. 104-105; aynı yazarın ayrıca şu çalışmasına bkz. Veysi Akın, "Atatürk Döneminde Cumhuriyetin 'Çocuk Davası' ve 'Çocuk Bayramı' Politikaları (1923-1938)", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007-Ankara**, Cilt: 2, Ankara, 2010, s. 2208-2229.

³³ Akın, **a.g.e.**, s. 105.

³⁴ "23 Nisan Türklerin Çocuk Günüdür", **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1926, s. 1.

³⁵ Bkz. Akın, **a.g.e.**, s. 104.

bini bulan yetimlerin ancak 5 bini, devlet tarafından himaye edilebiliyor; geriye kalanlar ise sokağa mahkûm oluyordu. Sadece yetimler değil; gayr-i meşru, dilenci, camî avlusu ya da köprü altında yatan, sakat, malul, mecnun ve veremli çocuklar da toplumsal yapı için birer tehlike arz ediyordu. Sabiha Hanım, Birleşik Amerika’da olduğu gibi, Türkiye’de de bir çocuk seferberliği ilan edilmesi gerektiğini savunuyordu.³⁶ Himaye-i Etfal Cemiyeti Reisi Dr. Fuat Bey’in, TBMM’de yapmış olduğu ankete göre, yüksek çocuk ölümü oranları, mebus ailelerinde bile gözlemlenebilen bir vakıa haline gelmişti.³⁷ 1931 yılında, Ankara’da meydana gelen toplam 1,483 ölümden 441’i, 0-1 yaş arasındaki bebeklere; 210’u ise, 1-4 yaş arasındaki çocuklara aitti.³⁸ Dr. Fuat Bey, yüksek çocuk ölüm oranını, Türkiye için bir “millî facia” olarak görüyordu.³⁹

B) “Çok Nüfus, Tok Nüfus, Şen ve Zengin Nüfus İstiyoruz”⁴⁰

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 16/17 Ocak 1923 tarihlerinde, İzmit’te gazetecilere verdiği bir mülakatta, memleketin nüfusunu, “üzüntüye değer bir derecede” bulduğunu söylemişti: “Bu memleket o kadar geniştir ki, bu nüfus, elbette bu memleketi işlemeye yetersizdir”.⁴¹ Gerçekten de bu dönemde, Anadolu’da seyahate çıkacak herhangi bir yabancının dikkatini çekecek ilk şeylerden biri, ülkenin geniş yüzölçümüne rağmen seyrek nüfusu olacaktır.⁴² Cumhuriyet ekonomisi, başta tarıma elverişli araziler olmak

³⁶ Bkz. Sabiha Zekeriya, “Nereye Gidiyoruz? Cemiyetimizi Tehdit Eden Müthiş Tehlikeden Haberdar mıyız? İçin İçin Ölen Bir Millet”, **Resimli Ay**, Sene: 1, Numara: 1, Şubat 1340, s. 5-8. Zafer Toprak, 1996 senesinde İzmir’de gerçekleştirilen bir sempozyumun değerlendirme panelinde, konuya dair şu rakamları vermiştir: “... 1920’lerde, cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye’de bebek ölüm oranı binde 500 ile 600 arasında. Diğer bir deyişle her iki bebekten biri ölüyor idi.” Nuri Bilgin (Yay. Haz.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul, Bağlam Yay., 1997, s. 522.

³⁷ Bkz. Neşet Halil, **Davamız**, Hâkimiyeti Millîye Matbaası, 1932, s. 55-58. Bu kitap, Himaye-i Etfal Cemiyeti genel merkezi tarafından yayımlanmıştır.

³⁸ Başbakanlık İstatistik G. D., **İstatistik Yıllığı**, Cilt: 8, (1935/36), İstatistik G. D. Neşriyatından: Sayı 88, Ankara, s. 102-103. Aynı yıl, 33 vilayet merkezinde meydana gelen toplam 31,865 ölümden 5,272’si 0-1 yaş arasındaki bebeklere, 3,461’i ise 1-4 yaş arasındaki çocuklara aitti. **A.g.e.**, s. 126-127.

³⁹ Bkz. Dr. Fuat, “Millî Facia: Çocuklarımızın Yüzde Yetmiş Ölüyor”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 5, s. 2.

⁴⁰ Şevket Süreyya, “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro**, Sayı: 5, Mayıs 1932, s. 34-35.

⁴¹ Bkz. Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)**, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yay., 1999, s. 112-114.

⁴² İngiliz Büyükelçiliği görevlilerinden J. M. Troutbeck ile W. I. Mallet’nin, Kasım 1928’de Anadolu’ya yaptıkları gezi hakkında rapora bkz. Bilâl Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Cilt: 6, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2005, s. 398.

üzere; orman, mera ve madenler gibi atıl durumdaki doğal kaynakları işletmek için sermaye ve teknik bilginin yanı sıra, iş gücüne de gereksinim duyuyordu. Dahası nüfus artışı, toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşmayı tetikleyecek bir dinamik olarak görülüyordu.⁴³ Türkiye'nin kalkınabilmesi için nüfusa ve bu nüfusun ise üretken kapasitesinin arttırılmasına ihtiyaç vardı.⁴⁴

Nüfusun az oluşu, yeni devletin ulusal güvenliğini zafiyete düşüren bir faktör olarak da görülüyordu. Zira, XX. yüzyılın ilk yarısındaki uluslararası ilişkilere, bir ülkenin askeri gücü ile nüfusunun niceliği arasında bir bağ olduğuna dair güçlü bir inanç hâkimdi. Şayet bir devlet, bağımsızlığını korumak ve uluslararası ilişkilerde etkin bir rol oynamak istiyorsa, belli sayı ve nitelikteki bir nüfusa sahip olması gerekiyordu.⁴⁵ Bu yüzden, Avrupa başkentlerinin Türkiye için biçtiği tahmini nüfus rakamlarının, Ankara'yı güvenlik açısından tedirgin ettiğini söylemek mümkündür. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin nüfusunu 9 milyon, Fransız Dışişleri ise 7 milyon olarak tahmin ediyordu. Bu yıllarda, Türkiye'nin nüfusunu 9 milyon kabul edecek olursak, mil kareye düşen insan sayısı 43 olur ki, o dönemde bu rakam: Almanya'da 348, Fransa'da 187, Yunanistan'da ise 167'di.⁴⁶ Cumhuriyet'in kurucu lideri, Türkiye'nin nüfusu 25 milyona ulaşırsa eğer, dışarıdan gelebilecek bir saldırıya karşı koyabileceklerini belirtmişti.⁴⁷ Nüfus azlığını, millî mevcudiyete yönelik bir tehdit olarak gören, dönemin Kemalist aydınlarından Ahmet Cevat (Emre) Bey, Türkiye'nin, yüzölçümü olarak Avrupa'nın en büyük ülkesi olduğunu, fakat nüfus bakımından dokuz

⁴³ Bkz. Ömer Celâl Sarç, "Nüfusun Miktarı ve İstihaleleri", **İkinci Üniversite Haftası (Diyarbakır 1-6-1941 – 7-6-1941)**, İstanbul, Kenan Basımevi ve Kılıç Fabrikası, 1942, s. 43-45.

⁴⁴ İzmir Belediye Başkanı Muammer Bey (aynı zamanda, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kayınpederiydi), Türkiye'nin doğal kaynaklarının doğru değerlendirilebilmesi için, üç temel unsura dikkat çekiyordu: nüfus, sermaye ve teknik beceri. Gazi Mustafa Kemal Paşa (Muammer Bey'in, İngiltere'nin İzmir Başkonsolosu Edmonds'a aktardıklarına göre), 1908'den beri 8 milyon azalan Türklerin, 15 ya da 20 yıl barış içinde yaşayabilirlerse eğer, nüfuslarını iki katına çıkarabilecekleri düşüncesindeydi. İzmir Başkonsolosu Edmonds'dan, İstanbul'daki diplomatik temsilci vekili Henderson'a gönderilen 20 Eylül 1924 tarihli yazıya bkz. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Cilt: 5, s. 478-479.

⁴⁵ A. Suat Bilge, **Milletlerarası Politika**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1966, s. 130.

⁴⁶ Arnold J. Toynbee, **Türkiye ve Avrupa**, Çev., Kasım Yargıcı-Mehmet Ali Yalman, 2. Baskı, İstanbul, Örgün Yay., 2002, s. 183/1.dn. Yukarıdaki rakamlar, Toynbee'ye aittir.

⁴⁷ Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaacılık, 1961, s. 350. Cumhuriyet'in nüfus arttırıcı siyasetini iktisadi ve güvenlik gibi etkenlere bağlayan bir başka inceleme yazısı için bkz. Kemal Arı, "Cumhuriyet'in Nüfus Politikası", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 119, Kasım 2003, s. 28-31.

ülkesinin gerisinde kaldığına işaret ederken,⁴⁸ dönemin bir başka aydını Şevket Süreyya (Aydemir) Bey ise az nüfustan kaynaklanan kaygılarını, *Kadro* dergisinde şöyle dile getiriyordu:⁴⁹

“...adeta medeniyet harici kılınmış, 14 milyonluk bu memleket halkını en kısa bir zamanda hiç değilse iki misline çıkarmazsak, yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli milletleri karşısında bekamızı tehlikeye atmış oluruz. (...) Ne köylerde, ne kasabalarda yaşayan çocuklar, sokaklara sığmayacak kadar bol ve sayısız değildir. (...) Anaya çocuğunu ve çocuğa sıhhatini temin etmek işi, dünyanın her yerinde artık bir devlet meselesi olmuştur. Çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin nüfus istiyoruz. Dünün idaresinden teslim aldığımız bugünkü Anadolu, bütün tarih devirlerinin, en tenha ve en bakımsız bir Anadolusudur”.

İki savaş arası dönemde nüfus azlığı, sadece Türkiye’ye özgü bir sorun değildi. Fransa, İtalya, Sovyetler Birliği ve Japonya gibi devletler, çok çocuklu ailelere vergi muafiyeti, nakdi para yardımı, evlilik kredisi, çocuk zammı gibi birtakım araçlarla nüfus artışını teşvik etmekle kalmıyor; kimsesiz çocukları himaye etmek, bekârlığı vergilendirmek, doğum kontrolünü yasaklamak, çocuk düşürmeyi suç saymak gibi bazı tedbirlere de başvuruyordu. Az nüfustan kaynaklanan emek açığını kapatmak için benzer teşvik ve tedbirlere Türkiye’deki Kemalist iktidarın da başvurması gerekiyordu. Ancak ülkedeki genç nüfusu, üretici konuma gelene kadar bakıp eğitmek, oldukça pahalı bir yatırımdı.⁵⁰ Beden terbiyesi uzmanlarından Selim Sırrı (Tarcan) Bey, nüfusun sağlıklı yeniden üretimi için çocukların önemine, *Gürbüz Türk Çocuğu*⁵¹ dergisinde şu ifadelerle dikkati çekmişti:⁵²

“Milletlerin hayatı ticarete, sanayiye, ziraata ve askerliğe bağlıdır. Hâlbuki bunların hepsinin temeli ailede yetişen çocuklardır. Servet-i milliyeyi husule

⁴⁸ Ahmet Cevat, bu istatistiksel rakamları, Şevket Süreyya’nın *Cihan İktisadiyatında Türkiye* adlı kitabından almıştır. Bkz. Ahmet Cevat, “Çocuk Meselesi”, *Muhit*, No: 31, Mayıs 1931, s. 1-4.

⁴⁹ Şevket Süreyya, “Çok Nüfuslu Anadolu”, *Kadro*, Sayı: 5, Mayıs 1932, s. 34-35.

⁵⁰ Bkz. Nedim İpek, “Atatürk Döneminde Türkiye’nin Nüfus Siyaseti”, *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003-Ankara*, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 173-190.

⁵¹ Cemiyet’in yayın organı olan bu dergi, Ekim 1926’dan beri çıkmaktaydı. Amacı, Türk çocuğunu gürbüz yetiştirmek, gürbüz Türk çocuklarından oluşan kuvvetli ve sağlam bir millet vücuda getirmektir. “Hepimizin hedefi birdir ve şudur: Gürbüz Türk milleti için gürbüz Türk Çocuğu...” *Gürbüz Türk Çocuğu*, Sayı: 1, Teşrinievvel 1926, s. 1.

⁵² Selim Sırrı, “Milletlerin En Büyük Derdi: Çocuksuzluk: Fransa Ne Halde? Biz Ne Haldeyiz?”, *Gürbüz Türk Çocuğu*, Sayı: 2, s. 16. Selim Sırrı Tarcan’ın, *Gürbüz Türk Çocuğu* dergisinde kaleme aldığı yazılarının, bir değerlendirmesi için bkz. Makbule Sarıkaya, “Selim Sırrı Tarcan ve Gürbüz Türk Çocuğu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 70, Mart 2008, s. 113-126.

getiren say ve amel insanla temin edilir. İflasa doğru giden milletler parasızlıktan değil çocuksuzluktan korkmalıdırlar. Bir memleketin ümidini çocuklar teşkil eder, onlar olmayınca ümit söner.”

Erken Cumhuriyet döneminde, nüfus arttırıcı (pro-natalist) sosyal politikalar izleyen Kemalist iktidar, yukarıdaki nedenlerden dolayı, milliyetçi söyleme sahip refah rejiminin merkezine çocukları yerleştirdi.⁵³ Uzun süren büyük savaşlar sonucunda ortaya çıkmış olan “çocuk meselesi”ne, devletin, bir an önce el atması gerekiyordu. Rejimin kurucu partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1927 ve 1931 yıllarında yaptığı kongrelerde, “çocuk hayatıyla suret-i mahsusada alâkadar” olduğunu açıklamıştı.⁵⁴ Himaye-i Etfal Cemiyeti ise “İnkılâp Türkiye’si”nin, sürat ve şiddetle bir çocuk siyasetine ihtiyaç duyduğunu belirtmişti. Toprağın sınırlı, geleceğin sınırsız hudutlarında, memleketin güvenliği ancak bu siyasetle sağlanabilirdi: “Türk Devleti’nin aslı ve asıl adı Türk çocuğudur. Sakarya ne ise Türk çocuğu odur.”⁵⁵ Cemiyet, böyle bir siyaseti, “Türk milletinin ve Türk vatanının yaşama ve yücelme”si için son derece elzem görüyordu; bu amaçla, “çocuk doğumunu arttırmak, doğan çocuğu yaşatmak, çocuğu toplum için yetiştirmek” gerekiyordu.⁵⁶

Devlet, çocuk doğum hızını arttırmak, doğan çocukları ise sağlıklı bir şekilde yetiştirmek için bazı tedbirler almaya başladı. Bunun için, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ile Himaye-i Etfal Cemiyeti’ne önemli görev ve sorumluluklar yüklendi.⁵⁷ Vekâletin ilk işlerinden biri, doğumu kolaylaştırmak ve bebek ölümüyle baş etmek için, ülkenin belli başlı şehirlerinde, Doğum ve Çocuk Bakım Evleri kurmak oldu. Böylece evde

⁵³ TBMM Başkanı Kazım (Özalp) Paşa’ya göre, güvenlik ve iktisadiyat açısından, “hem milletin nüfusunu arttırmak hem de onun evsafını yükseltmek lazımdır. Nüfusun artması için çocuk doğumunu içtimai ve fenni tedbirlerle çoğaltmak, doğan çocukların sıhhat ve hayatlarını korumak iktiza ettiği aşikârdır”. A. Kazım (Büyük Millet Meclisi Reisi), “Çocuk Meselesi”, **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1933, s. 1.

⁵⁴ Bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, 1927, s. 38; **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 86-87. 1924’te kurulan muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın programında da, nüfusun arttırılması için en küçüğünden en büyüğüne kadar, bütün vatandaşların hayat ve sağlığının korunacağı ifade edilmişti. Fırka Programının 13. maddesinden aktaran Arı, **a.g.m.**, s. 30.

⁵⁵ “Milli Siyasetlerin En Mühimi Çocuk Siyasetidir”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 1, Teşrinievvel 1926, s. 2-3.

⁵⁶ **Çocuk Davamız**, İzmir, 1944’ten aktaran Onur, **Türkiye’de...**, s. 112-113.

⁵⁷ Atatürk, 1 Kasım 1934 tarihinde, TBMM’nin açılış konuşmasında şöyle demişti: “Ulusun, ulus gençlerinin, çocukların sağlıkları, sağlamlıkları, gürbüzlükleri, üzerine düştüğümüz çok gerekli bir diriklik iştir. Sosyal Yardım Bakanlığı’nın bu yönde bize kıvanç verecek yolda çalışmakta olduğunu görmekteyiz”. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 1, s. 395.

riskli doğum yapmanın önüne geçilmeye çalışıldı.⁵⁸ 24 Nisan 1930'da kabul edilen *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu*'yla, çocuk sağlığının korunması, doğuran analara yardım edilmesi, çok çocuklu ailelerin nakdi mükâfat görmesi, kanuni güvenceler altına alınmıştı.⁵⁹ Mesela 1937'de, Konya'daki çok çocuklu 40 anneye, 50'şer liralık para yardımı yapıldı.⁶⁰ Aynı yılın Çocuk Bayramı'nda ise Cemiyet'in İzmir şubesi, çok çocuklu aileler arasında bir yarışma düzenledi; yarışma neticesinde, "vatana fazla çocuk yetiştiren" 11 çocuklu üç aileye, ödül olarak 50'şer liralık nakdi yardım dağıtıldı.⁶¹ Devlet, altı çocuklu bir anneye, muhtaç değilse eğer, nakdi yardım yerine ona madalya veriyordu.⁶²

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Türkiye'de 1930'larda tartışılmaya başlanan "öjenizm"⁶³e verilebilecek önemli örneklerden biri olarak görülmektedir. Öjenist siyasete göre, ırkın sağlığını muhafaza etmek için vatandaşın beden ve hayatına devletin yön vermesi gerekiyordu. Bu da anne ve çocuk sağlığının, ön plana çıkması demekti.⁶⁴ İki savaş arası dönemin dünyasında kadınlar, "ulusun biyolojik üreticileri"⁶⁵ olarak görülmüşlerdi. Gerileyen doğum oranı karşısında İngiltere ve Fransa, ev kadınlığını yücelterek, meslek sahibi anneleri evlerine geri çağırmıştı. Ulusun devamı,

⁵⁸ Zeki N. Barker, "Yavrularımızın Değerini Bilelim", *Ülkü*, Cilt: 5, Sayı: 27, Mayıs 1935, s. 206.

⁵⁹ Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, Cilt: 18, s. 63-79; 86-102; 105-117; 121-122. *Hıfzıssıhha Kanunu*'nun altıncı babı, "Çocuk Hıfzıssıhhası'na ayrılmış olup, 151.'den 169. maddeye kadar süren birinci faslı, "Çocukluk ve Gençlik Koruması"ndan bahsetmektedir.

⁶⁰ "Çok Çocuklu Ailelere Yardım", **Babalık**, 19 Mayıs 1938, s. 2. Ayrıca bkz. "Çok Çocuklu Anneler Mükafat Sıralarını Bekleyecek", **Babalık**, 30 Ağustos 1938, s. 1.

⁶¹ "Fazla Çocuklu Aileler: Sağ Olsunlar!", **Anadolu**, 24 Nisan 1937, s. 1-2. Gazete, "her aile reisinin onların bu güzel hareketlerini örnek olarak almalıdır" diyor.

⁶² Barker, **a.g.m.**, s. 207.

⁶³ "Her anlamıyla hastalıklardan arındırılmış ve sağaltılmış insan toplumu ya da ırkı yaratmayı amaçlayan pratik ve kuramsal yaklaşımların tümüne verilen ad." Ergi Deniz Özsoy, "Öjeni", Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2003, s. 657.

⁶⁴ Bkz. Ayça Alemdaroğlu, "Öjeni Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Tanıl Bora (Ed.), **Milliyetçilik**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2003, s. 414-421. Halkevleri yöneticilerinden, Denizli mebusu Necip Ali, *Ülkü* dergisinde kaleme aldığı yazısının bir yerinde şunları kaydeder: "Kadının yavrusuna, çocuğun anasına olan bağlılığı, en kudsî ve en tabii bir varlıktır. Bu böyle olmakla beraber geçmiş asırlarda olduğu gibi terbiye işlerini bugünkü dünyanın ileri zihniyeti, anaların ve daha doğrusu ailenin eline bırakamaz. Her aile hücresinin ahenkli bir tempo ile yürüyebilmesi ve hücreler arasında tabii tesanütün nizamlaşabilmesi için terbiye işlerine devletin müdahalesi icap eder". Necip Ali, "Türk İnkılabında Yeni Bir Adım Daha", *Ülkü*, Cilt: 2, Sayı: 10, İkinci Teşrin 1933, s. 274.

⁶⁵ Bkz. Nira Yuval-Davis, **Cinsiyet ve Millet**, Çev., Aysin Bektaş, İstanbul, İletişim Yay., 2003, (İkinci Bölüm: Milletın Biyolojik Yeniden Üretimi ve Kadınlar).

kadınların sorumluluğuna bırakılmıştı.⁶⁶ Türkiye'nin sıhhiye uzmanları da kadınları, "eugenique, yani ırk hıfzıssıhhası" açısından önemli buluyor; anneliği ve ev kadınlığını, kadınların "ırsî sanatı" olarak resmediyorlardı.⁶⁷ Bu dönemde, Türkiye'de antropolojinin kurucu babası olarak bilinen Şevket Aziz Kansu (1903-1983), sağlıklı bir ırk ve nesil yetiştirmede, öjeninin önemine vurgu yapan bazı makaleler yayınlamıştı.⁶⁸

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na göre, nüfusu 20 binden fazla olan belediyeler, "Süt Çocuğu Muayene ve Müşavere Evi" adı altında çocuk sağlığı dispanserleri kurmak zorundaydı.⁶⁹ Ayrıca devlet, özel idare bütçeleri müsait olmayan vilayet kazalarına doğum yardımında bulunmak, köylerdeki gebe kadınlar ile süt çocuklarının sağlıklarını korumak amacıyla, birer İçtimai Hıfzıssıhha Dispanseri kurmayı düşünüyordu; böyle bir kurumun ilk örneği, Ankara'nın Etimesgut nahiyesinde açılmıştı.⁷⁰ Bu dönemde, çocuk düşürmeyi kolaylaştıran veya çocuk yapmayı engelleyen araç ve gereçlerin ithalinin yasaklanması, çocuk düşürme ve düşürtme olaylarının suç sayılması, gebeliği önleyici bilgilerin yayınlanmasını men etmek gibi, *Türk Ceza Kanunu*'nda önemli yasal düzenlemelere de gidildi.⁷¹ CHP, 1935 yılındaki programında, nüfus artırıcı tedbirler almaya devam edeceğini duyurdu. Parti, "çocuk hayatı ve analarının sıhhati ile derin ilgisi" olduğunu açık bir şekilde vurguluyordu.⁷²

⁶⁶ Ann-Marie Sohn, "Fransa ve İngiltere'de İki Savaş Arası Dönem", Françoise Thébaud (Ed.), *Kadınların Tarihi*, Cilt: 5, *Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru*, Çev., Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2005, s. 97, 105.

⁶⁷ Bkz. Fahrettin Kerim, "Milli Nüfus Siyasetinde (Eugenique) Meselesinin Mahiyeti", *Ülkü*, Cilt: 3, Sayı: 15, Mayıs 1934, s. 206-212.

⁶⁸ Bkz. Hasan Münüsoğlu, *İrk Lekesi: Türkiye'de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım, DTCF Örneği*, Ankara, Heretik Yay., 2017, s. 82-90.

⁶⁹ 1929 Dünya Bunalımı nedeniyle birçok belediye, bu kanuni mecburiyeti ifa etmeye imkân bulamamıştır. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, *Sıhhiye Mecmuası (Fevkalâde Nüshası, Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, 29 Birinci Teşrin 1933)*, s. 75-80.

⁷⁰ BCA: 490.01.25.122.2, s. 5.

⁷¹ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, "Nüfus Politikası ve Gelişmeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 88, Mayıs 2004, s. 2. Sovyetler Birliği de, 1930'ların ikinci yarısından itibaren, nüfus artırıcı siyaset izlemeye çalışan ülkelerden biriydi. Bu doğrultuda, kürtajı yasaklamış, çok çocuklu anneleri ödüllendirmiş, boşanmaları ise güçleştirmişti. Bütün bunlar, doğum oranlarının düşmesi karşısında alınan tedbirlerden bazılarıydı. Bkz. Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930's*, New York/Oxford, 1999, s. 139-163.

⁷² 56. madde şöyledir: "Partinin, çocuk hayatı ve analarının sıhhati ile derin ilgisi vardır. Bunun için çalışmalara aşağıdaki ana hatlar üstünde devam edeceğiz: A- Doğum Evleri: Doğum evlerini arttırmak, devletin hasta yurtlarında ayrıca doğum hizmetleri ayırtmak,

C) 23 Nisan Çocuk Bayramı ve 23-30 Nisan Çocuk Haftası

Çocuk merkezli bu sosyal politikalar için kamuoyu oluşturmak ve para toplamak gerekiyordu. Cemiyet, 1926'da aldığı bir kararla, TBMM'nin açılış yıl dönümünü, "Çocuk Günü" olarak belirlemişti.⁷³ Dr. Fuat Bey, bu fikrin, *Cumhuriyet* gazetesinin sahibi Yunus Nadi Bey'den geldiğini kaydetmektedir.⁷⁴ Ertesi yıl, çocuk ölümlerinin azaltılması için verilen mücadelenin, bir devlet politikasına dönüştürüleceği duyuruldu. Bu meselenin, gelişmiş ülkelerin tecrübelerinden istifade edilerek çözülebileceğine inanılıyordu.⁷⁵ Cemiyet, bir sonraki yıl ise 23 Nisan gününü, "Çocuk Bayramı" olarak kabul etti. Gazi Mustafa Kemal Paşa, o yılki bayram etkinliklerinin, coşkulu bir şekilde yürütülmesini istemiş; düzenlenecek "çocuk alayı"nda, çocukların otomobille gezdirilmeleri için kendi otomobilini tahsis etmişti.⁷⁶ O gün Gazi Mustafa Kemal Paşa, bayram dolayısıyla resmî kabul düzenlemeyeceğini, arzu eden zevatın tebrikini, TBMM'deki makamında özel olarak kabul edeceğini bildirmişti.⁷⁷ Bu da, TBMM'nin açılış yıl dönümü kutlamalarının, Çocuk Bayramı etkinliklerinin ne kadar gerisinde kaldığının bir göstergesiydi. Çocuk Bayramı'nda yapılacak etkinliklerde, şehit ve gazilerinki başta olmak üzere, ülkenin tüm muhtaç çocuklarına yardım dağıtılması amaçlanmıştı.⁷⁸ O yıl Hükümet, bazı

parasız doğum yardımları sağlamak ve çocuk bakımı öğretmek için her öğretme aracından faydalanmakla beraber, ilmi ebe ve bakıcı kadınlarını çoğaltmak; B- Süt Damlaları, Kreşler: Şehir ve kentlerde süt damlalarını, süt çocukları için bakım ve danışma evlerini, kreşleri, öksüz yurtlarını çoğaltmak, C- İşçi Analar ve Çocukları: İşçi olan yerlerde işçi anaları ve çocuklarını korumak." **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 83-84.

⁷³ Bkz. "Türk Çocuğu, Türk Vatani: Yarınki Himayei Etfal Günü", **Hâkimiyeti Milliye**, 22 Nisan 1926, s. 3; "23 Nisan Türklerin Çocuk Günüdür", **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1926, s. 1.

⁷⁴ Dr. Mehmet Fuat, "Çocuk Haftası", **Himaye-i Etfal**, Nisan 1929, s. 3.

⁷⁵ Yaşar Baytal, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2012, s. 52.

⁷⁶ **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1927, s. 1.

⁷⁷ 23 Nisan Bayramı'nda, Cumhurbaşkanı tarafından resmî kabul icra olunmayacağına dair, Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti Katib-i Askeriliğine ait, eski harflerle yazılmış, tarihsiz bir belge. **CA: Kutu No: 1/475 (121-1)**, Fihrist No: 9-3.

⁷⁸ "Vatandaş! Bugünkü 14 milyonluk Türk nüfusunun pek az zamanda 30 milyon olmasını, boş ve kimsesiz ovaların çalışan çiftçilerle, gürbüz bir nesille dolmasını istiyor musun? Himaye-i Etfal'e günde 10 para vererek yardım et... Bu küçük yardım ummadığın büyük eserler doğuracak". **Hâkimiyeti Milliye**, 26 Nisan 1929, s. 1. Cemiyet'in Ankara merkezi, 1927 yılında, 370 öğrenciyi iâşe ederken, 1928 yılına gelindiğinde bu rakamı 478'e çıkardı. 1927 yılında 1168, 1928'de ise 1250 çocuğu muayene ettirdi. Ayrıca Cemiyet, 1929 yılında At Pazarı'nda bir Çocuk Yuvası açtı; sokaklarda dilenen kimsesiz 27 çocuğu, zamanı geldiğinde sanat okullarına göndermek üzere, bu yuvaya yerleştirdi. **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Nisan 1929, s. 3. Halkın, Cemiyet'e her zaman gönüllü bağış yaptığı söylenemezdi.

yasal düzenlemelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne bağış toplama kolaylığı sağladığı gibi, bütçeden Cemiyet'e bazı ödenekler de tahsis etmişti.⁷⁹ Bu hususta herhangi bir kanuna ihtiyaç duymayan Türkiye, bundan böyle 23 Nisanları, "Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı" olarak kutlamaya başladı.⁸⁰

Bu tarihlerde, bazı Avrupa ülkelerinin de çocuk günü ya da çocuk haftası etkinlikleri düzenlediği biliniyordu. İngiltere'de, Temmuz aylarında yapılan "Ulusal Bebek Haftası" etkinlikleri bunlardan biriydi, buna yukarıda değinmiştik. 1927 yılında ise Bulgaristan, 8 Mayıs gününü, Çocuk Günü olarak belirledi. 1928'e geldiğimizde ise İsveç, Çocuk Haftası adı altında bir etkinlik programını hayata geçirmişti ki, ertesi yıl Himaye-i Etfal Cemiyeti de bu ülkedekine benzer bir programı Türkiye'de hayata geçirdi.⁸¹ Cemiyet, 1929 yılında aldığı bir kararla, 23-30 Nisan günleri arasını "Çocuk Haftası" olarak belirledi. Böylece, önceki yıllarda sadece bir gün yapılan etkinlikler, 1929 yılından sonra yedi güne yayıldı.⁸² 23 Nisan günü, yine Çocuk Bayramı olarak kutlanacak; sonraki günlerde düzenlenecek etkinliklerde ise "çocuk meselesi", halka anlatılmaya çalışılacaktı. Bu etkinliklerin türü, yerine göre konferans veya nutuk, yerine göre ise sergi veya müsamere olacaktı.⁸³ Hafta

Dönemin mebus ve gazetecilerinden Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun eşi Leman Hanım'ın başından geçenler, buna verilebilecek örnek olaylardan biridir. "... Doktor Fuat önde, biz hanımlar arkada bu Hamamönü'nden aşağıda olan küçük bir dükkâna girdik. (...) Abani sarıklı adam, bir şiltenin üzerine bağdaş kurup oturmuş, önünde bir tahta sandık. Bir de genç delikanlı dolaşiyor ortalıkta. (...) Fuat Bey, 'Himaye-i Etfal için para...' diyecek oldu, adam baktı Fuat Bey'e: 'Siz hemen buradan çıkar gider misiniz?' dedi. (...) 'Harpte geldiniz yine böyle para toplamaya, gemi alınacak diye. Çıkardık verdik, gemi geldi mi? Şimdi siz geldiniz aynı marifeti kesmek için. Çıkın gidin, beş para vermem.' (...) Kovulduk, resmen kovulduk. (...) Biz doğru Hâkimiyet-i Milliye gazetesine gidelim dedik. (...) Tam biz binaya girdik, Ulus'ta, arkamızdan o delikanlı nefes nefese yetişti. 'Aman efendim, bir bilet verir misiniz? Babam anlamadı efendim, özür dilerim' dedi. Bu özür dileyen Vehbi Koç'tu." Ece Aydoğdu, Ali Cengizkan, "Her Adım Atışı Bir Tarih: Leman Karaosmanoğlu ile Görüşme", Selahattin Özpabalıyıklar (Yay. Haz.), **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 415.

⁷⁹ Baytal, **a.g.e.**, s. 124.

⁸⁰ Akin, **a.g.e.**, s. 105.

⁸¹ Sarıkaya, **a.g.e.**, s. 269.

⁸² Akin, **a.g.e.**, s. 106.

⁸³ Dr. Mehmet Fuat, "Çocuk Haftası", **Himaye-i Etfal**, Nisan 1929, s. 3. Bkz. Yunus Nadi, "En Büyük Mesele", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1929, s. 1. Himaye-i Etfal'in basına verdiği bir müsamere duyurusu şöyledir: "23-4-929 Salı günü akşamı sabaha kadar Yeni Merkez barında Himaye-i Etfal Ankara merkezi menfaatına büyük bir müsamere verilecektir. O gece için hiç görülmemiş numaralar ve eğlenceler yapılacaktır. Çocuk Bayramı gecesini eğlenceli geçirmek isteyenler aynı zamanda yetim yavrulara da yardım etmek fırsatını elde edeceklerini düşünerek gece merkez barına gelmelidirler. Himayeci Etfal Ankara Merkezi". **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1929, s. 6.

boyunca, Cemiyet'in özel tebrik telgrafları⁸⁴ ve "şefkat pulları"ndan elde edilecek gelire, kimsesiz yoksul çocuklar iâşe edilmeye çalışılacaktır.⁸⁵ Gazeteler, bakımlı çocukların, modern bir toplumun inşası için ne kadar önemli olduğunu vurgulayan ajitatif sözlere yer verecek;⁸⁶ halkı, Cemiyet'e bağış yapmaya çağıracaktı: "Çocuk Haftası: Bu hafta zarfında Himaye-i Etfal'e yardıma borçlu olduğunuzu unutma!"⁸⁷ Bu yardımlar sayesinde, çocuk istismarcılığı, dilencilik ve çocuk suçları gibi toplumsal meselelerin de önüne geçilmeye çalışılacaktır.⁸⁸

1929'un Çocuk Bayramı'nda, Ankara'daki Çocuk Sarayı ile çeşitli kurumların camekânları, çocuk eşyaları ve Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin hazırlamış olduğu bayraklarla donatılmıştı. Yurdun çeşitli yörelerinden Ankara'ya getirilen 48 kişilik bir çocuk delegesi, Başvekil İsmet Paşa'nın yaverleri ile Cemiyet'in ileri gelenleri tarafından tren istasyonunda askeri mızıkayla karşılanmıştı.⁸⁹ Bayram günü sabah 09.30'da, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nde toplanan çocuklar, otomobillere bindirilip, Başkent'teki yeni binaların önünden geçirilerek (Bankalar Caddesi, TBMM'nin önü ve Yenışehir yolundan), Çankaya Köşkü'ne götürüldüler. Bir grup çocuk, Köşk'ün bahçesinde "Büyük Gazi"yi selamlamış; ardından, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Başvekil İsmet Paşa'ya, daha sonra ise TBMM Başkanı Kazım Paşa'ya uğrayarak, devleti temsil eden ricali teker teker selamlamıştı. Cumhuriyet ricali ise çocukların selamlarına, "müşfik bir suretle", onlara "şeker ikram ederek", "ayrı ayrı isimlerini sorarak", "sevgiyle" karşılık vermişti.⁹⁰ Bu selamlaşma merasimi, çocuklara, yeni

⁸⁴ "Bir Teşebbüs: Himaye-i Etfal Cemiyeti Tebrik Telgrafları Yapıyor", **Hâkimiyeti Milliye**, 1 Teşrinisani 1928, s. 2.

⁸⁵ Gazeteler, 30 Nisan'a kadar sürecek "Çocuk Haftası" boyunca; mektup, kart ve telgraflara, Cemiyet'in şefkat pullarının yapıştırılmasını ve Cemiyet'in genel merkezi tarafından Viyana'da bastırılan lüks tebrik telgraflarının kullanılmasını tavsiye edecek, telgraf ücreti dışında verilecek her 15 kuruşun, kimsesiz çocukların bakımına tahsis edileceğini duyuracaktır. Bkz. **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1938, s. 6; **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1938, s. 7.

⁸⁶ "Çocuklarını düşünen milletler esaret tanımaz". **Hâkimiyeti Milliye**, 6 Nisan 1929, s. 3.

⁸⁷ **Hâkimiyeti Milliye**, 7 Nisan 1929, s. 1. Ayrıca bkz. "Vazife Bekliyor!.. Mukaddes, ulvi, yüksek bir vazife sizi bekliyor. Hem de pek yakın bir zamanda... Himaye-i Etfal'in çok yüksek maksatlarla ihdas ettiği çocuk haftasında ve ona takaddüm eden güçlerde yardım elini uzatmak senin için bir vazife, hem de pek yüksek bir vazifedir". **Hâkimiyeti Milliye**, 6 Nisan 1929, s. 1; "Ümit Ordusu: Dün sokaklardan geçen çocuklar, bize yarının nurlu izlerini taşıyan birer ümit ordusudur. Bu ordunun günden güne daha kuvvet bulması için Himaye-i Etfal'e yardım elinizi uzatınız". **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1929, s. 1.

⁸⁸ Baytal, a.g.e., s. 123.

⁸⁹ **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1929, s. 1.

⁹⁰ "Çocuk Bayramı Dün Çok Sevinç İçinde Geçti: Büyük Gazi dün gününü çocuklar arasında geçirdi, onları sevdi, okşadı; çocukların sevinci görülecek şeydi", **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1929, s. 1. 1930 yılında Ankara'da yapılan Çocuk Bayramı da benzer bir şekilde icra

siyasal formasyonu tanıtip onaylatmaya dönük bir tür temsil niteliği taşıyordu. Cemiyet adına bir çocuğun, Belediye Başkanı Vehbi Bey'e hitaben yaptığı konuşma ise modern zamanlarda ortaya çıkan çocukluğun, "ulus-devlet", "ulus" ve "vatandaşlık" gibi olgularla nasıl yakından bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koyuyordu.⁹¹ Cumhuriyet ile çocukluğunu keşfettiğini söyleyen Orhan isimindeki bu çocuk, "millet" ve "vatan" ile kendisi arasında kurduğu bağ için şunları söylüyordu:⁹²

"...[çocukları] seviniz, gönüllerini hoş ediniz, kendilerini koklayınız, bayramlarını kutlulayınız. (...) Ulu Türk milletinin bütün ümidi yarımın hakiki cumhuriyetçileri olan bugünün biz çocuklarıdır. (...) Ben kendimin bir varlık olduğumu cumhuriyette farkına vardım. Geleceğin parlak Türk Cumhuriyetinin temeli ben imişim. (...) Beni vatan doğurdu. Millet büyütüyor. Benim asıl anam vatan, şefkatli babam da büyük Türk milletidir".

23 Nisan günlerinde, sadece çocuklara dönük etkinliklerin düzenlenmesi amaçlanmamıştı. Bugün, aynı zamanda TBMM'nin de açılış yılı dönümüydü. CHP, taşra örgütlerine ve Halkevlerine gönderdiği, 2 Nisan 1933 tarihli genelgesinde, bayram günü "Gazi Hazretleri"nin *Nutuk*'undan bölümler okunmasını, TBMM'nin açılış gününe dair konuşmalar ve Millî Mücadele dönemine ait şiirler okunmasını, mümkün olan yerlerde ise temsiller verilmesini istemişti.⁹³ Ancak buna rağmen, 23 Nisan'da öne çıkan kurum, TBMM'den ziyade Himaye-i Etfal Cemiyeti'ydi. 1933'ün Çocuk Haftası'nda uçaklar, Himaye-i Etfal bayraklarıyla donatılan İstanbul'a, "çocuk meselesi"ne dair dövizler atmıştı. Ankara'daki Himaye-i Etfal Cemiyeti'nde ve İstanbul'daki Halkevlerinde, "meme çağındaki çocuklar", "mama çağındaki çocuklar" ve "oyun çağındaki çocuklar" arasında sağlık müsabakaları yapılmıştı. Bakımlı yeni nesilleri özendirmek amacıyla yapılan

edilmiştir. Bkz. **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1930, s. 1- 2. Teoman Özalp (babası Kazım Özalp, Atatürk dönemi boyunca kurulan hükümetlerde çeşitli görevler almış, TBMM Başkanlığı yapmıştır), Çocuk Bayramlarını şöyle nakleder: "23 Nisan Çocuk Bayramı'nda, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun organizasyonu ile yüze yakın çocuk bizim eve gelirdi. Bu çocuklara, limonata, şeker ve başka hediyeler verirdi. Benzer ziyaretler, Gazi Paşa'ya, İsmet Paşa'ya ve Fevzi Paşa'ya da (Mareşal Fevzi Çakmak) yapılırdı. Erkan-ı Harbiye Reisi olan Mareşal, babamın sevdiği ve saydığı değerli bir askerdi. (...) Bayramlarda, babam bizi Mareşal'in elini öpmeye götürürdü". Teoman Özalp, **Tanıklık Ediyorum: Cumhuriyet ve Atatürk Anıları**, İstanbul, Epsilon Yay., 2006, s. 39.

⁹¹ Bkz. Tayfun Atay, "Popüler Kültürden Kitle Kültürüne Çocukluğun Dönüşümleri", Nihal Ahioğlu, Neslihan Güney (Yay. Haz.), **Popüler Kültür ve Çocuk**, Ankara, Dipnot Yay., 2007, s. 93-95.

⁹² **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1930, s. 1.

⁹³ C.H.F. İdare Heyeti ve Halkevi Reisliklerine gönderilen 2 Nisan 1933 tarihli genelge... **Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı**, Cilt: 2, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933, s. 68.

“Gürbüz Türk Çocuğu” müsabakaları, Türk ulus-devletinin sağlam temellere duyduğu arzunun bir tür dışavurumuydu. Cemiyet’in yayın organında bu arzu şöyle dile getirilmişti: “Sağlam çocuk yetiştiren bir millet-Hiç şüphe yok, kurar bir sağlam devlet”.⁹⁴ O yılki Çocuk Haftası’nda, Ankara ve İstanbul Radyoları, çocuk sağlığı ve terbiyesine dair annelere konferanslar vermiş; Bilecik’te ise Halkevi, Belediye ve Hükümet Konağı’nın önünde yapılan törenlerden sonra çocuklara, incir ve üzüm dağıtılmış; ardından, otomobillerle gezdirilen çocuklar, salıncaklara ve atlıkarıncalara bindirilmişti.⁹⁵ Böylece, 1930’larda yapılan Çocuk Haftası etkinlikleri, “çocuk meselesini”, Türk toplumunun dikkatine sunmanın en etkili yollarından biri olmuştu.⁹⁶ “23 Nisan: Size çocuğu düşündürecek haftanın başlangıcıdır”.⁹⁷

Çocuk Bayramı’nda yapılan etkinliklere, 1933 yılından itibaren yeni bir gelenek eklenmişti; resmî makamlar, temsili olarak bir günlüğüne çocuklara bırakılmaya başlandı. 1933’ün 23 Nisan’ında, Gaziantep Valisi olan Muzaffer isimindeki bir çocuk, trahomlu ve trahomsuz çocuklar için şehirde ayrı ayrı hastaneler yaptıracağını, belediyeden bataklıkların temizlenmesini isteyeceğini, artık bir “çocuk bahçesi”ne sahip oldukları için (açılışı o gün yapılmıştı), çocukların sokak aralarında oynamalarını men edeceğini bildirdi.⁹⁸ Çocuk bahçesi, Osmanlı-Türk modernleşmesinin sonucunda bir biyo-kültürel kategori olarak ortaya çıkan çocukluk için yaratılan kamusal alanların en tipik örneklerinden biriydi. XX. yüzyılın başlarına kadar çocukların oyun alanları, “cami avluları”, “bostanlar” ve “viranelikler” iken,⁹⁹ şimdi Cumhuriyet rejimi, onlar için sağlıklı ve hijyenik modern kamusal alanlar yaratıyordu.

Aynı yılın 23 Nisan Bayramı’nda, çocuk öğrenciler için geliştirilen bir başka törensel pratik ise “Öğrenci Andı”ydı. Devrimin genç ve ateşli Maarif Vekili Dr. Reşit Galip’in kaleme aldığı bu ant, tüm ilkokullarda bir seremoni

⁹⁴ **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 9, 1 Haziran 1927, s. 7. Konu hakkında ayrıca bkz. Yaşar Baytal, “Atatürk Döneminde Nüfusu Arttırma Çalışmaları ve Gürbüz Türk Çocuğu Projesi”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10, Güz 2009, s. 117-137.

⁹⁵ Bkz. **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1933, s. 4; **Hâkimiyeti Milliye**, 26 Nisan 1933, s. 1; **Hâkimiyeti Milliye**, 27 Nisan 1933, s. 5; **Hâkimiyeti Milliye**, 29 Nisan 1933, s. 9; **Hâkimiyeti Milliye**, 30 Nisan 1933, s. 3.

⁹⁶ “Çocuk haftası sizin muhtaç ve kimsesiz çocukları düşüneceğiniz milli bir yıl bölümüdür. Himaye Etfal Cemiyeti”, **Hakimiyeti Milliye**, 17 Nisan 1933, s. 5.

⁹⁷ **Ulus**, 19 Nisan 1936, s. 5 ve 6; “23 Nisan: Size Çocuğu Düşündürecek”, **Yeni Adana**, 23 Nisan 1936, s. 1.

⁹⁸ “Çocuk Vali Belediye ve Fırka Reisleriyle Mülakat”, **Gaziantep**, 27 Nisan 1933, s. 1. İzmir’de ise yüz elli yataklı çocuk hastanesinin temeli ile çocuk yurdunun açılış töreni, 23 Nisan 1938’de yapıldı. **Anadolu**, 24 Nisan 1938, s. 1.

⁹⁹ Karay, **a.g.e.**, s. 18, 22.

şeklinde öğrencilere okutulmaya başlandı. Andın tam metni şöyledir: “Türküm, doğruyum, çalışkanım. Yasam küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, budunumu özümnden çok sevmektir. Ülküm, yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun”.¹⁰⁰ Vekâletin konuyla ilgili genelgesine göre çocuklar, Öğrenci Andı’nı, öğretmenleriyle birlikte ayakta okuyacak; öğretmen ise, andın ifade ettiği fikirleri, çocukların zihin seviyelerine göre canlı biçimde anlatacak; öğrencinin, bu andı okurken, saygısız bir tutum takınmamasına, dürüst ve ciddî durmasına özellikle dikkat edecekti. Çocuklardan, “asil ve yüksek duygular” ifade eden bu andı, arzulu ve sevinçli bir şekilde tekrar ederken, millî bir görevi yerine getirmenin bilincinde olmaları isteniyordu.¹⁰¹ Milliyetçi rejim, “uluslaştırma” işlevi gören bu andı her gün okutarak, ilerlemeci bir ideolojiyle, yeni nesli terbiye etmeyi, onları ortak bir “mitos” (ulus) etrafında bir araya getirmeyi amaçlıyordu. Bu dönemde, okulda verilen terbiyenin öncelikli amaçlarından biri, ünlü pedagoğlardan İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey’in de belirttiği gibi vatandaş yetiştirmektir.¹⁰²

İki savaş arası dönemin dünyasında, vatandaşa gereksinim duyan her ulus-devlet, ulus bilincini ve vatan sevgisini aşılama için çocuğu, aile çevresinden koparıp okula vermişti.¹⁰³ XX. yüzyılın ilk yarısında, Fransa gibi ülkelerde hayat bilgisi eğitimi, hijyen ve temizliği yaymakla görevli okulların sorumluluğu altındaydı artık. Çocuklarını sadece kendilerinin eğitebileceğini düşünen eski aileler, bu işi kendi rızalarıyla okullara bırakıyorlardı. Ebeveynlere ise çocuklarını beslemek, gereksinimlerini sağlamak ve onlara sevgi aşılama kalıyordu. Nihayetinde bu görevi layıkıyla yerine getirip getirmediğine karar verecek merci bile yine kamu

¹⁰⁰ Bkz. Dr. Reşit Galip, “Türk Çocuğunun Yasası”, **Hâkimiyeti Milliye**, 24 Nisan 1933, s. 1. Afet İnan’ın anılarında, Reşit Galip’in Öğrenci Andı hakkında şu bilgiler yer almaktadır: “1933 yılının 23 Nisan Çocuk Bayramı idi. O, heyecanla Çankaya Köşküne geldiği vakit, Atatürk’ün yanında bana bir kâğıt uzattı ve şunları anlatmaya başladı. ‘Sabahleyin ilk bayramlaşmayı kızlarımla yaptım. Onlara bir şeyler söylemek istediğim vakit, bir and meydana çıktı. İşte Cumhuriyetimizin 23 Nisan çocuklarına armağanı’ dedi”. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 4. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1984, s. 213.

¹⁰¹ Bkz. “Türk Çocuğunun Yasası”, **Hâkimiyeti Milliye**, 19 Mayıs 1933, s. 2.

¹⁰² İsmail Hakkı, **İçtimâî Mektep: Nazariyesi ve Prensipleri**, İstanbul, Semih Lütüfi: Sühulet Kütüphanesi, 1933, s. 15. Ayrıntı için ise şu kaynağa bkz. Duygu Köksal, “Ulusun ‘Çocukluğu’, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İnkılap ve Terbiye”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 7, Nisan 1997, s. 7-12.

¹⁰³ *Hâkimiyeti Milliye* gazetesi, çocuğun devlete ait olduğunu ifade ediyordu: “Devlet, mektep dediğimiz potada çocuğu eritir, kendine yarayacak bir biçime sokar. Ana babanın işi (...) bu işte devlete yardım etmektir”. “Çocuk Devletindir”, **Hâkimiyeti Milliye**, 23 Nisan 1932, s. 2.

gücünün kendisiydi.¹⁰⁴ Yetişkin dünyasından ayrı, bir varoluş alanı olarak modern zamanlarda ortaya çıkan çocuğun, deyim yerindeyse “anası okul, babası ise devlet” olmuştu.¹⁰⁵ İnşa aşamasındaki bir vatandaş olarak görülen çocuk, ulus devletin gelecekteki refah ve ihtişamını sembolize ediyordu.¹⁰⁶ Bu perspektiften bakınca, Çocuk Bayramı’nın Türk ulus devletinin kuruluşunu simgeleyen TBMM’nin açılış yıl dönümüne denk getirilmiş olmasına, metaforik bir anlam yüklemek mümkündür.¹⁰⁷ Erken Cumhuriyet’in ünlü eğitimcilerinden Nafi Atuf (Kansu), çocukluk ile yeni Türkiye arasındaki söz konusu metaforik bağ için şunları kaydetmiştir:¹⁰⁸

“Artık çocuğun kendi şahsiyetine malik olmak için çalışıldığı bir devredeyiz. Bugün memleketimizde yayılmakta olan pedagojik telakkilere göre çocuk asla büyüğün bir minyatürü değildir. (...) erginlik devrinden büsbütün ayrı bir devirdir. (...) Çocuk hakkındaki bu idrak tarzı Türkiye’nin kurtuluş vetiresine ne kadar çok benzemektedir. Yaşamasına ve gürbüzlenmesine engel olabilecek bütün bağlardan sıyrılan Türkiye, kendini bularak bünyesinin orijinalliğini göstermeğe hazırlanıyor. Bunun gibi Türk çocuğu da kendi tabiatında yaşayan bütün kudretleri kullanabilmek hürriyet ve kabiliyetine malik oluyor.”

Hem, 23 Nisan 1929’daki kutlamalarda, Ankara Belediye Başkanı’na hitaben verilen nutukta çocukluğa yüklenen değerler, hem de 23 Nisan 1933’den sonra, devlet makamlarının çocuklara bırakılmaya başlanması, çocukluğun ulus devlet tarafından “özneleştirilmesi” anlamına gelmektedir. Cumhuriyet rejimi, sözü edilen törenler aracılığıyla çocuklara, Türk Devrimi’nin taşıyıcısı olduklarını telkin etmeye çalışıyordu.¹⁰⁹ 1936 yılında, Maraş’ta yapılan 23 Nisan Bayramı etkinliklerinde Sakarya, Turan ve İstiklal İlkokulu öğrencilerine “aile tabibi”, “uzman ebeler”, “gürbüz olmak”, “her gün yıkanmak”, “sineklerden kurtulmak”, “çocuk bahçeleri” gibi “isteriz” levhalarının taşıtılması¹¹⁰, siyasal iktidarın, çocukluğu sosyal politikalar aracılığıyla özneleştirmesinin bir başka törensel anlatımıydı. Aynı tarihte Trabzon’da yapılan etkinliklerde ise erkek çocuklara frak ve silindir

¹⁰⁴ Bkz. Antoine Prost, “Aile ve birey”, Philippe Ariés, Georges Duby (Haz.), **Özel Hayatın Tarihi**, Cilt: 5, **Birinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze**, Çev., Şehsuvar Aktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2010, s. 85-87, 91.

¹⁰⁵ Bkz. Atay, **a.g.m.**, s. 87-101. “Bu asrın cemiyeti”nin, “çocukların sırf ebeveyn malı olmasına izin verm[ediğini]”, çocukların aynı zamanda “vatanın ve cemiyetin” malı olduğunu Gürbüz Türk Çocuğu dergisi de dile getirmiştir. **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 2, s. 1.

¹⁰⁶ Libal, **a.g.m.**, s. 58.

¹⁰⁷ Bkz. Köksal, **a.g.m.**, s. 8, 12.

¹⁰⁸ Nafi Atuf, “Terbiye Anlayışında İlerleyiş”, **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 2, Mart 1933, s. 126-127.

¹⁰⁹ “Vatan çocuğu vatanın istikbalidir. İnkılâp ve Cumhuriyetimiz onun kuvvetli vücut ve dimağına emanettir”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 14, Teşrinisani 1927, (kapak yazısı).

¹¹⁰ “İsteriz” levhaları taşıyan çocukları, 23 Nisan 1938’de Sivas Cumhuriyet Meydanı’ndaki tören alanında da görmek mümkündür. **Sivas Postası**, 23 Nisan 1938, s. 1.

şapka, kız çocuklara ise tuvalet giydirilmişti. Tören alanındaki bu görüntü, Kemalist iktidarın çocuklardan beklediği toplumsal rolü açığa çıkarıyordu; bu halleriyle çocuklar, yarının ideal vatandaşı tipini temsil ediyorlardı.

Maraş'ta yapılan tören etkinliğini tasvir ederek, bu makaleyi bitirmeye çalışalım. Bayramın ertesi günü, her okuldan iki öğrenci, öğretmenleriyle birlikte Vali ve Cumhuriyet Halk Partisi İl Başkanını ziyaret edip, devrime olan bağlılıklarını bildirmişlerdi. Aynı sene kabul edilen yeni İlkokul Programı, Parti'nin ilkelerine bağlı vatandaş yetiştirmeyi esas almıştı.¹¹¹ İkramlarda bulunarak öğrencileri ağırlayan Vali ve Parti İl Başkanı ise, rejimin gittiği yolu çocuklara, “anlayacakları bir lisanla” izah etmeye çalıştı. 23 Nisan gecesi, Halkevi'nin İçtimai Yardım Şubesi ile Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ortak yararına, geç vakte kadar süren bir balo verildi; balodan elde edilen gelirle, Maraş'ta bakıma muhtaç 50 çocuğun giydirilmesi planlanmıştı.¹¹² Gerek Maraş'taki çocukların, mülki erkana gidip devrime olan bağlılıklarını bildirmeleri ve buna karşılık mülki erkanın, devrimin gittiği istikameti çocuklara anlatması, gerekse de 1938 yılında İstanbul'da düzenlenen Çocuk Bayramı'nda, devlet ricali ile çocuklar arasında verilen karşılıklı nutuklar,¹¹³ yeni siyasal formasyonu çocuklara onaylatmaya dönük teatral bir form görüntüsü çiziyordu.

Sonuç

Uzun süren savaşlar sonucunda, erozyona uğramış bir demografik yapıyı devralan Kemalist Türkiye, güvenlik ve iktisadi üretkenlik gibi kaygılarla nüfusun/ulusun niceliğini ve niteliğini arttırıcı bir refah siyaseti izlemeye çalıştı. Bu refah siyasetinin temel amacı, nüfusun biyolojik yeniden üretimini sağlamaktı. 23 Nisan Çocuk Bayramı, sağlıklı ve üretken bir nüfus/ulus inşa etmek için uygulanan çocuk merkezli refah siyasetinin görselliğini dışa vurmuştur. Nüfusu arttırmanın, ruh ve beden yönünden sağlıklı bir ulus yaratmanın öncelikli yollarından biri, modern zamanlarda bir biyo-kültürel kategori olarak ortaya çıkan çocukluğu himaye etmekten geçiyordu; bu işin temel ayaklarından birini de şüphesiz ki propaganda

¹¹¹ Sakaoğlu, a.g.e., s. 212-213.

¹¹² CHP Maraş İl Yönetim Kurulu Başkanlığı'ndan CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen 160 Sayılı ve 6 Mayıs 1936 tarihli yazı için bkz. BCA: 490.01.18.95.2.

¹¹³ Bkz. CHP İl Yön Kurulu, **Cumhuriyet Meydanları Halkevleri ve Parti Binalarında Çocuk Haftasında ve 23 Nisan Çocuk Bayramında Yapılacak Tören Programı**, İstanbul, Matbaai Ebuuziyya, 1938.

oluşturuyordu.¹¹⁴ Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftası, devletin ihtiyaç duyduğu bu propaganda ortamını yaratıyor; 23 Nisan-30 Nisan günleri arasında, modern çocuk eğitimi hakkında, topluma bir bilinç aşılarmaya çalışılıyordu. Bütün bunların yanı sıra, çocukluğu kültürel düzeyde bir özne olarak kurmaya çalışan Cumhuriyet, bu bayram aracılığıyla çocuklara, devrimin taşıyıcısı olduklarını telkin ediyordu. Bu yanıyla ise 23 Nisan Çocuk Bayramı, laik bir cumhuriyete dayalı yeni siyasal formasyonu ideolojik anlamda yeniden üretmeye dönük, vatandaşlık inşasının da önemli törensel araçlarından biriydi, denebilir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

Resmi Yayınlar

Başbakanlık İstatistik G. D., **İstatistik Yıllığı**, Cilt: 8, (1935/36), İstatistik G. D. Neşriyatından: Sayı 88, Ankara.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

Türkiye Cumhuriyeti Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, **Sıhhiye Mecmuası (Fevkalâde Nüshası, Vekâletin 10 Yıllık Mesaisi, 29 Birinci Teşrin 1933)**.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

CHP İl Yön Kurulu, **Cumhuriyet Meydanları Halkevleri ve Parti Binalarında Çocuk Haftasında ve 23 Nisan Çocuk Bayramında Yapılacak Tören Programı**, İstanbul, Matbaai Ebuzziya, 1938.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibiumumiliğinin F. Teşkilâtına Umumî Tebligatı, Cilt: 2, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933.

Düster

TBMM Zabıt Ceridesi

¹¹⁴ Dr. Kudsi Halkacı, "Çocuklarımızı Nasıl Himaye Etmeliyiz?", **Kurun'un İlavesi**, 25 Nisan 1936, s. 4.

Kitaplar

- Afetinan, A., **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 4. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1984.
- Adıvar, Halide Edib, **Türkün Ateşle İmtihani: Kurtuluş Savaşı Anları**, 11. Baskı, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1994.
- _____, **Mor Salkımlı Ev**, 7. Baskı, İstanbul, Can Yay., 2010.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 1-3, 4. Baskı, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1989.
- Akın, Veysi, **Bir Devrin Cemiyet Adamı: Dr. Fuad Umay**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000
- Arıkoğlu, Damar, **Hatıralarım**, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaacılık, 1961.
- Ariés, Philippe, **Centuries of Childhood: A Social History of Family Life**, Translated by: Robert Baldick, New York, Alfred A. Knopf, 1962.
- Baytal, Yaşar, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2012.
- Bilge, A. Suat, **Milletlerarası Politika**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1966.
- Bilgin, Nuri (Yay. Haz.), **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, İstanbul, Bağlam Yay., 1997.
- Dinamo, Hasan İzzettin, **Savaş ve Açlar**, İstanbul, May Yay., 1968.
- Fitzpatrick, Sheila, **Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930's**, New York/Oxford, 1999
- Gentizon, Paul, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çev. Fethi Ülkü, 3. Basım, Ankara, Bilgi Yay., 1995.
- İsmail Hakkı, **İçtimaî Mektep: Nazariyesi ve Prensipleri**, İstanbul, Semih Lütfi: Sühulet Kütüphanesi, 1933.
- Karabekir, Kâzım, **Çocuk Davamız**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, Cilt: 1-2, İstanbul, Emre Yay., 1995.
- _____, **Çocuklara Öğütlerim**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2000.
- _____, **İstiklâl Harbimizin Esasları**, (Yay. Haz.), Faruk Özerengin, 5. Baskı, İstanbul, Emre Yay., 2000.
- Karay, Refik Halid, **Üç Nesil Üç Hayat**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2009.
- Mazower, Mark, **Karanlık Kıta: Avrupa'nın 20. Yüzyılı**, Çev., Mehmet Moralı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003.

- Mustafa Kemal, **Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)**, 3. Basım, İstanbul, Kaynak Yay., 1999.
- Münisoğlu, Hasan, **İrk Lekesi: Türkiye’de Antropolojinin Kurulma ve Kurumsallaşma Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım, DTCF Örneği**, Ankara, Heretik Yay., 2017.
- Neşet Halil, **Davamız**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, 1932.
- Okay, Cüneyd, **Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923**, İstanbul, Şüle Yay., 1999.
- Onur, Bekir, **Türkiye’de Çocukluğun Tarihi**, Ankara, İmge Kitabevi, 2005.
- _____, **Çocuk, Tarih ve Toplum**, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.
- Özalp, Teoman, **Tanıklık Ediyorum: Cumhuriyet ve Atatürk Anıları**, İstanbul, Epsilon Yay., 2006.
- Sakaoğlu, Necdet, **Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2003.
- Sarıkaya, Makbule, **Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2016.
- Şimşir, Bilâl, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Cilt: 5-6, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2005.
- Toynbee, Arnold J., **Türkiye ve Avrupa**, Çev., Kasım Yargıcı-Mehmet Ali Yalman, 2. Baskı, İstanbul, Örgün Yay., 2002.
- Yuval-Davis, Nira, **Cinsiyet ve Millet**, Çev., Ayşin Bektaş, İstanbul, İletişim Yay., 2003.
- Zingali, Gaetano, **Nüfusun Kemiyet ve Keyfiyetçe İnkısaflı İçin İtalya’da Alınan Tedbirler**, Çev., Yusuf Adil, Ankara, İstatistik Umum Müdürlüğü Yay., 1932.

Makaleler

- Ahmet Cevat, “Çocuk Meselesi”, **Muhit**, No: 31, Mayıs 1931, s. 1-4.
- Akın, Veysi, “Amerika’daki Türklerin Milli Mücadele Yetimlerine Yardımları”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 123-140.
- _____, “Atatürk Döneminde Cumhuriyetin ‘Çocuk Davası’ ve ‘Çocuk Bayramı’ Politikaları (1923-1938)”, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007-Ankara**, Cilt: 2, Ankara, 2010, s. 2208-2229.
- Alemdaroğlu, Ayça, “Öjeni Düşüncesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Tanıl Bora (Ed.), **Milliyetçilik**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2003, s. 414-421.

- Arı, Kemal, "Cumhuriyet'in Nüfus Politikası", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 119, Kasım 2003, s. 28-31.
- Atay, Tayfun, "Popüler Kültürden Kitle Kültürüne Çocukluğun Dönüşümleri", Nihal Ahioglu, Neslihan Güney (Yay. Haz.), **Popüler Kültür ve Çocuk**, Ankara, Dipnot Yay., 2007, s. 87-101.
- Aydoğdu, Ece - Ali Cengizkan, "Her Adım Atışı Bir Tarih: Leman Karaosmanoğlu ile Görüşme", Selahattin Özpabalıyıklar (Yay. Haz.), **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 411-416.
- Barker, Zeki N., "Yavrularımızın Değerini Bilelim", **Ülkü**, Cilt: 5, Sayı: 27, Mayıs 1935, s. 206-211.
- Baytal, Yaşar, "Atatürk Döneminde Nüfusu Arttırma Çalışmaları ve Gürbüz Türk Çocuğu Projesi", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10, Güz 2009, s. 117-137.
- Fahrettin Kerim, "Milli Nüfus Siyasetinde (Eugenique) Meselesinin Mahiyeti", **Ülkü**, Cilt: 3, Sayı: 15, Mayıs 1934, s. 206-212.
- İpek, Nedim, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Siyaseti", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003-Ankara**, Cilt: 1, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 173-190.
- Karabekir, Timsal, "Çocuk Davamız", Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 141-160.
- Kepenek, Yakup - Nurhan Yentürk, "Nüfus Politikası ve Gelişmeler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 88, Mayıs 2004, s. 2.
- Köksal, Duygu, "Ulusun 'Çocukluğu', İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İnkılap ve Terbiye", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 7, Nisan 1997, s. 7-12.
- Köstüklü, Nuri, "Savaş ve Ermeni Terörünün Milli Mücadele Yıllarında Erzurum ve Havalisinde Bıraktığı Bir Dram: Yetim Türk Çocukları ve Bunların Eğitimi", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum: 1 Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)**, Yavuz Aslan, Salim Gökçen (Yay. Haz.), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 31-52.
- Libal, Kathryn, "The Children's Protection Society: Nationalizing Child Welfare in Early Republican Turkey", **New Perspectives on Turkey**, No. 23, Fall 2000, s. 53-78.
- Nafî Atuf, "Terbiye Anlayışında İlerleyiş", **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 2, Mart 1933, s. 126-127.
- Necip Ali, "Türk İnkılabında Yeni Bir Adım Daha", **Ülkü**, Cilt: 2, Sayı: 10, İkinci Teşrin 1933, s. 273-276.
- Okay, Cüneyd, "İlk Çocuk Bayramı", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 40, Nisan 1997, s. 17.

- _____, “Meşrutiyet Dönemi Çocuk Dergilerinde Milliyetçilik/Millilik (1908-1918)”, **Türk Yurdu**, Sayı: 136, Aralık 1998, s. 20-22.
- _____, “Meşrutiyet Dönemi’nde Savaş ve Çocuk”, **Osmanlı**, Cilt: 5, **Toplum**, Güler Eren (Ed.), Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 489-495.
- _____, “Son Dönem Osmanlı Toplumunda Çocuk (1850-1900)”, Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Ed.), **Türkler**, Cilt: 14, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 41-56.
- Özbay, Ferhunde, “1911-1922 Yıllarında Anadolu’nun Kimsesiz Kız Çocukları”, Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç (Ed.), **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, İstanbul, 2003, s. 105- 118.
- Özbek, Nadir, “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-ı Âli”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 182, Şubat 1999, s. 11-20.
- _____, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 92, Bahar 2002, s. 7-33.
- Özsoy, Ergi Deniz, “Öjeni”, Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 2003, s. 657.
- Prost, Antoine, “Aile ve birey”, Philippe Ariés, Georges Duby (Haz.), **Özel Hayatın Tarihi**, Cilt: 5, **Birinci Dünya Savaşı’ndan Günümüze**, Çev., Şehsuvar Aktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2010, s. 85-87, 91.
- Sabiha Zekeriyâ, “Nereye Gidiyoruz? Cemiyetimizi Tehdit Eden Müthiş Tehlikeden Haberdar mıyız? İçin İçin Ölen Bir Millet”, **Resimli Ay**, Sene: 1, Numara: 1, Şubat 1340, s. 5-8.
- Sarç, Ömer Celâl, “Nüfusun Miktarı ve İstihaleleri”, **İkinci Üniversite Haftası (Diyarbakır 1-6-1941 – 7-6-1941)**, İstanbul, Kenan Basımevi ve Kış Fabrikası, 1942, s. 42-64.
- Sarıkaya, Makbule, “Selim Sırrı Tarcan ve Gürbüz Türk Çocuğu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 70, Mart 2008, s. 113-126.
- Selim Sırrı, “Milletlerin En Büyük Derdi: Çocuksuzluk: Fransa Ne Halde? Biz Ne Haldeyiz?”, **Gürbüz Türk Çocuğu**, Sayı: 2, s. 16.
- Shorter, Frederic C., “The Population of Turkey after the War of Independence”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 17, No. 4, November 1985, s. 417-441.
- Sohn, Ann-Marie, “Fransa ve İngiltere’de İki Savaş Arası Dönem”, Françoise Thébaud (Ed.), **Kadınların Tarihi**, Cilt: 5, **Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru**, Çev., Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2005, s. 94-118.
- Şevket Süreyya, “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro**, Sayı: 5, Mayıs 1932, s. 34-35.

Titzel, Mary Elizabeth, "Building a Child-Welfare Program in War Time", **The American Journal of Sociology**, Vol. 24, No. 4, January 1919, s. 411-422.

Toprak, Zafer, "The Family, Feminism, and the State during the Young Turk Period, 1908-1918", **Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne**, Varia Turcica, XIII, İstanbul-Paris, Editions ISIS, 1991, s. 441-452.

Sürelî Yayınlar

Anadolu

Babalık

Cumhuriyet

Hakimiyeti Milliye / Ulus

Himaye-i Etfal

Gaziantep

Gürbüz Türk Çocuğu

Kurun'un İlavesi

Sivas Postası

The New York Times

The Times

Yeni Adana